

Muhîtü'l-maârif ile
Yeni
Muhîtü'l-maârif'in
i. ciltlerinin
kapağı
(İstanbul 1318;
1328/1330)

güçlü bir fıkra yazmıştır. Dil ve özellikle terim meselesinin öne çıktığı bu tartışmalarda Türkçe'de yeni terimlerin ortaya konulması sırasında takip edilecek metod anlatılmıştır. Ancak neşredilen tek cildin başına uzun mukaddime yerine eserin yayımlanmasındaki amacı açıklayan kısa bir yazı konulmakla yetinilmiştir.

Bu teşebbüsten on yıl kadar sonra Emrullah Efendi, Maarif nazırlığı sırasında Veliht Yusuf İzzeddin Efendi'nin desteğiyle ikinci bir çalışma başlatmış, 3 Şubat 1911'de Beyazıt Kütüphanesi'nde yapılan toplantının ardından ansiklopedinin yeniden çıkarılması için Yeni Muhîtü'l-maârif Cemiyeti adıyla bir dernek kurulmuş, ilmî bir kurul oluşturulmuş ve durum bir beyannâme ile ilân edilmiştir (25 Şubat 1911). Cemiyetin fahri başkanı olan Emrullah Efendi yazı heyeti başkanlığını da üstlenmiştir. Derneğin üyeleri kurucular heyeti, yazı ve ilim heyetleriyle fahri üyelerden oluşacaktı. İdarî işler, kuruculardan Edirne mebusu Fâik ve matbaa sahibi emekli erkânıharb binbaşı Kânî beylere verilmiştir.

Cemiyetin kuruluş amaçları arasında Osmanlı fen ve ilim dili için geçerli olan veya yeni kullanılması düşünülen terim ve tabirlerin belirlenmesi, edebî ve ilmî dilin olgunlaştırılması maksadıyla çalışma başlatılması önde gelmektedir. Buna bağlı olarak bir ansiklopedinin hazırlanması ve bir süreli yayının çıkarılması hedeflenmiştir. Bu yayın organı, *Yeni Muhîtü'l-maârif Cemiyeti Gazetesi* adıyla 27 Nisan 1911'de neşredilmeye başlanmıştır. Başmuhariri Emrullah Efendi, sorumlu müdürü Kânî olan ve on beş günde bir yayımlanan gazete 2 Eylül 1911 tarihine kadar yedi sayı çıkarılabilmektedir. Gazetede Yeni Mu-

hîtü'l-maârif Cemiyeti'nin amaçları ve faaliyetleri doğrultusundaki yazılara ağırlık verilmiştir. Dört sayı devam eden "Ansiklopedilerin Lüzum ve Faydası" başlıklı makale dışında 2. sayıdan itibaren *Yeni Muhîtü'l-maârif*'in programı yayımlanmış, 6. sayı da ilk formasının çıktığı ilân edilmiştir (10 Ağustos 1911).

Dört yılda yazılması planlanan ansiklopedinin 1000'er sayfalık otuz cilt tutacağı kaydedilmiş, cemiyet bünyesinde kurulmuş olan on ilim şubesiyle bunlara ayrılan yaklaşık sayfalar da belirtilmiştir. Ayrıca bu ilim şubelerine katkı sağlamak üzere 200'ün üzerinde ilim adamının vadede bulunduğu ifade edilmiştir. *Yeni Muhîtü'l-maârif* yalnız bir ansiklopedi değil aynı zamanda Türkçe'nin bütün kelimelerini, deyim ve terimlerini ihtiva eden bir sözlük olacaktı. Bunun için Fransızlar'ın son büyük ansiklopedisi (*La Grande encyclopédie*) örnek kabul edilmişti. *Yeni Muhîtü'l-maârif* resimli olacaktı.

1328'de (1912) "Âsûriye" maddesine kadar 752 sayfalık I. cildi yayımlanan *Yeni Muhîtü'l-maârif* genellikle *Muhîtü'l-maârif* ile aynı içeriğe sahiptir. Maddelerde bazı düzeltmeler ve ilâveler yapılmış, böylece modern ansiklopedi düzenine biraz daha yaklaşmıştır. Değişik ilim adamlarına ait maddeleriyle *Yeni Muhîtü'l-maârif* dönemi içinde oldukça zengin bilgiler veren bir ansiklopedi görünümündedir. Pek çok madde alt tabirlerle genişletilmiş, yer yer şekil ve krokiler konmuş, gerektiğinde kavramların Fransızca karşılıkları gösterilmiştir. Edebiyatla ilgili maddelerde Arapça, Farsça ve Türkçe nazım parçaları örnek olarak verilmiştir. Bazı maddelerde (elif 47, at 92, âsâr-ı atıka 42 sayfa) oldukça uzun ve ayrıntılı oluşlarıyla dik-

kati çekmektedir. Madde müelliflerinin imzalarına ise nâdiren rastlanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Saadeleşme Evreleri*, Ankara 1960, s. 199-200, 204, 206, 246, 250, 253, 369; a.m.f., *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1988, I, 471-473; Nuri Akbayar, "Ansiklopediciliğimizin İlk 80 Yılı", *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*, İstanbul 1984, s. 219-234; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Modernleşme Süreci İçinde Osmanlı Devleti'nde İlmî ve Meslekî Cemiyetleşme Hareketlerine Genel Bir Bakış", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri* (haz. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s. 29; "Yeni Muhîtü'l-Maârif Cemiyeti", *Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası*, sy. 12, İstanbul 1326/1910, s. 337-339.

ÂLİM KAHRAMAN

MUHİTÜ'İ-MUHİT

(محیط المحيط)

Butrus el-Bustânî'nin

(ö. 1300/1883)

hazırladığı Arapça'dan Arapça'ya
ilk modern sözlük.

1860'lı yıllarda telifine başlanan eserde Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-muḥîṭî*'i esas alınmış, bu eserin şerhi *Tâcü'l-ʿarûs* ile birlikte birçok kaynaktan faydalanılıp madde ve anlam eksiklikleri giderilmiştir. Zemaḥşerî'nin *Esâsü'l-belâğa* adlı sözlüğündeki usule uyularak kelimeler kök harflerine göre alfabetik sıralanmıştır. Her kökte önce mücerred fiillerin mâzî, muzâri ve masdarları, ardından mezîd fiiller ve daha sonra o kökten türeyen isimler kaydedilmiştir. Böylece önceki sözlüklerin çoğunda uygulanan kökün son harfine göre alfabetik dizimden kaynaklanan yanlışlıklar, nâkıs kelimelerin babları ile "vav"lı veya "yâ"lı olmalarından doğan zorluklar, türemiş kelimelerin rastgele dizilmesi sebebiyle aranan kelimenin bulunması güçlüğü ortadan kaldırılmıştır. Sözlükte *el-Kâmûsü'l-muḥîṭî*'te yer alan özel isimlerin terkedilmesine karşılık III-IV. (IX-X.) yüzyıllardan itibaren Arapça'ya girmeye başlayan yeni kelimelerle (müvellâd, dahîl), avamın kullandığı kelimeler ve terimler alınmıştır. Bu sebeple esere *el-Kâmûsü'l-muḥîṭî*'ten daha kapsamlı olduğunu ifade etmek üzere *Muḥîṭü'l-muḥîṭ* adı verilmiştir.

Sözlükte şâhid olarak âyet ve hadislerle kadîm Arap şiirinden örneklerin kullanılmasının yanında, lugatta ve gramerde II. (VIII.) yüzyılın yarısından sonra yaşamaya başlayan şiirleriyle istişhad edilemeyeceği teamülüne rağmen, Zemaḥşerî'nin *Esâsü'l-belâğa*'sında yaptığı gibi bun-

MUHÎTÜ'L-MUHÎT

ların şiiirlerine de yer verilmiştir. *Muḥîṭü'l-muḥîṭ*'te gerçekleştirilen yenilikler *Aḳrebü'l-mevârid* (Saîd b. Abdullah eş-Şertûnî), *el-Bustân* (Abdullah b. Mîhâîl el-Bustânî), *el-Müncid* (Luvîs Ma'lûf el-Yesûî) ve *el-Mu'cemü'l-vasîṭ* (Kahire Arap Dil Kurumu) gibi sözlüklerle sürdürülmüştür.

Muḥîṭü'l-muḥîṭ, özellikle Suriye ve Lübnan bölgesinde halk ağızındaki bir kısım kelimelere yer verilmesi, yanlış ve eksik nakiller yapılması, bazı âyet ve hadislerin anlamının değişikliğe uğratılarak kullanılması, İslâmî tabir ve terimlerden ziyade Hıristiyanlığa ait tabir ve terimlerin alınması, bilinmeyen bir kelimenin yine bilinmeyen bir kelime ile karşılanması ve kelimelerde eskilerin kapalı tarif ve izahlarının aynen tekrarlanması gibi hususlar açısından eleştirilmiştir.

İlk defa iki cilt halinde basılan *Muḥîṭü'l-muḥîṭ* (I-II, Beyrut 1867-1870) daha sonra tek cilt olarak yayımlanmıştır (Beyrut 1966, 1977). Müellif eserini Sultan Abdülazîz'e ithaf etmiş, basılınca da kendisine sunmuş, Sultan Abdülazîz onu yüksek bir nişan ve 250 altın lira ile ödüllendirmiştir. *Muḥîṭü'l-muḥîṭ*'in basımı devam ederken müellif kitabın büyük bir hacme ulaştığını görünce eserini *Ḳuṭrû'l-Muḥîṭ* adıyla kısaltarak tek cilt halinde neşretmiştir (Beyrut 1869). Ahmed Fâris eş-Şidyâk *Taşvîbü siḥâmî't-tağlîṭ 'alâ Ḳuṭrû'l-Muḥîṭ* ismiyle bir kitap yazmıştır (İstanbul 1288/1871).

BİBLİYOGRAFYA :

Butrus el-Bustânî, *Muḥîṭü'l-muḥîṭ*, Beyrut 1867-70; a.m.f., *Ḳuṭrû'l-Muḥîṭ*, Beyrut 1869; İbrâhîm b. Nâsîf el-Yâzîcî, *Tenbîhâtü'l-Yâzîcî 'alâ Muḥîṭi'l-Bustânî* (nşr. Selîm Şem'ün - Cübrân en-Nehhâs), İskenderiye 1933, tür.yer.; Hüseyin Nassâr, *el-Mu'cemü'l-'Arabî: Neş'etühü ve te'tavvürüh*, Kahire 1968, II, 711-716; Emîl Bedî Ya'kûb, *el-Me'âcimü'l-luğavîyyetü'l-'Arabîyye*, Beyrut 1985, s. 138-142; Ali Tefvîk el-Hamed, "Butrus el-Bustânî ve cühûdühü'l-mu'cemîyye", *Fi'l-Mu'cemîyyeti'l-'Arabîyyeti'l-mu'âşîra*, Beyrut 1987, s. 305-335; Ahmed Muhtar Ömer, *el-Baḥşü'l-luğavî 'inde'l-'Arab*, Kahire 1988, s. 310; Yüsrî Abdülğanî Abdullah, *Mu'cemü'l-me'âcimi'l-'Arabîyye*, Beyrut 1411/1991, s. 254-255; Yûsuf Kazma el-Hürî, *Racûlün sâbîḳ li-'aşrih: el-Mu'allim Butrus el-Bustânî*, Beyrut 1994, s. 80-94; Adnân el-Hatîb, *el-Mu'cemü'l-'Arabî beyne'l-mâzî ve'l-hâzîr*, Beyrut 1414/1994, s. 52; Ahmed M. Ma'tûk, *el-Me'âcimü'l-luğavîyyetü'l-'Arabîyye*, Ebûzabî 1420/1999, s. 63-65, 153; Anistas Mârî el-Kermelî, "el-Bustân fi'l-mîzân", *MMLADm*, XI (1931), s. 226-236; Enîs el-Makdisî, *el-Fünûnü'l-edebîyye ve a'lâmühâ fi'n-neḥdati'l-'Arabîyyeti'l-ḥadîşe*, Beyrut 1978, s. 211-217; M. Sâlih Tefvîk, "Muḥîṭü'l-muḥîṭ li-Butrus el-Bustânî", *Mecelletü Câmî'ati'l-İmâm Muḥammed b. Su'ûd el-İslâmîyye*, sy. 16, Riyad 1417/1996, s. 371-410.

HULÛSİ KILIÇ

MUHKEM

(المحكم)

Başka bir ihtimal taşımayan açık mânalı âyet ve hadislerle fıkıh usulünde açıklık bakımından en üst düzeydeki lafız türü için kullanılan bir terim.

Sözlükte "sağlam kılınmış, dış etkilere ve bozulmalara karşı korunmuş" gibi mânalara gelen **muhkem** kelimesinin tefsir ve hadis ilimlerindeki terim anlamı hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabule göre başka bir ihtimal taşımayan açık mânalı âyet ve hadisleri ifade eder; fıkıh usulü terminolojisinde ise açıklık bakımından yapılan sıralamada en üst düzeye yerleştirilen lafız türünün adıdır. Kur'an'da muhkem bir sûrenin indirilmesine temas eden âyet (Muhammed 47/20) yanında, bu kelimenin masdarı olan **ihkâm**-dan türetilmiş fiillerle kitabın âyetlerinin muhkem kılınmasından (Hûd 11/1) ve Allah'ın kendi âyetlerini sağlam biçimde -peygamberin kalbine- yerleştirmesinden (el-Hac 22/52) söz eden iki âyet bulunmakla birlikte, kitabın âyetlerini muhkemat ve müteşâbihat şeklinde bir ayırma tâbi tutan Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinin yorumu, bu terimin ve karşıtı olan **müteşâbihin** anlam ve kapsamını belirlemede en önemli rolü oynamıştır. Belirtilen âyetteki ayırımın sözün sahibi açısından ve nefsü'l-emrde değil sadece muhatap açısından olduğu ve "kitabın anası" olarak nitelenen muhkemlerin müteşâbihat için asıl teşkil ettiği genel kabul görmeye beraber buradaki muhkem ve müteşâbihten ne kastedildiği hususunda çeşitli açıklamalar yapılmıştır. Bunların başlıcaları şunlardır: **1.** Muhkem, mânaya delâleti başka beyana ihtiyaç duyurmayacak ölçüde açık, müteşâbih, mânası insanların tamamına veya birçoğuna kapalı ve ayrıca beyana muhtaç olan; **2.** Muhkem tek mânalı olup te'vile ihtiyaç duyurmayan, müteşâbih birden fazla mânaya ihtimalli olup kolayca anlaşılabilen; **3.** Muhkem, kendisiyle ne kastedildiği delâletinin açıklığı sebebiyle veya te'vil yoluyla anlaşılabilen, müteşâbih, hurûf-i mukattaa ve kıyamet vakti gibi mânası ancak Allah tarafından bilinen; **4.** Muhkem farzları, helâl ve haramları, va'd ve va'di bildiren, müteşâbih kıssaları ve misalleri içeren; **5.** Muhkem hem iman edilen hem kendisiyle amel olunan, müteşâbih amel olunmayıp sadece inanılan; **6.** Muhkem mensuh olmayan veya kendisi neshetme konumunda bulunan, müte-

şâbih neshedilen; **7.** Muhkem illeti akılla idrak edilebilen, müteşâbih -namaz rek'atlarının sayıları gibi- illeti bilinmeyen demektir. Tek başına muhkem için yapılmış bazı açıklamalar da vardır. Meselâ İbn Abbas'ın Hz. Peygamber devrinde "muhkem"i okuduğunu söylediği ve bununla mufasal sûreleri kastettiği nakledilir. Öte yandan Râgıb el-İsfahânî âyetleri mutlak olarak muhkem, mutlak olarak müteşâbih ve bir yönden muhkem, bir yönden müteşâbih olanlar şeklinde üçe ayırır (anılan âyetin nüzûl sebebi ve farklı düşünce ekollerinin bu konudaki yaklaşımları için bk. **MÜTEŞÂBİH**).

Gerek muhkem hakkında yapılan açıklamalarda gerekse bu terimin değişik ilim dallarındaki kullanımlarında, lafzın mânaya delâleti, nesih, lafızla bildirilen mânanın bilgi (sübut) değeri, lafzın bildirdiği (muhberi) olmak üzere dört bakış açısının bulunduğu görülür. Bunlardan ilk ikisinin esas alınması daha yaygındır. Muhkemi birinci açıdan inceleyen Gazzâlî, muhkem ve müteşâbihten maksadın ne olduğu hakkında naklî delil bulunmadığına göre luga'vî vaz'a başvurmak gerektiğini, bu çerçevede muhkemin "işkâl ve ihtimal söz konusu olmayacak derecede mânası açık" ve "zâhirine yahut çelişki izâfe edilemeyecek bir te'vile göre düzgün bir mânâ ifade eden söz" şeklinde iki anlamı bulunduğunu, ancak bunlardan ikincisinin müteşâbih karşıtı olmadığını, dolayısıyla muhkeme sadece ilk anlamın verilebileceğini ileri sürer. Bu bağlamda önemli bir husus terimin sadece müfred lafız için kullanılıp kullanılmadığıdır. Yine bir âyetin sırf muhberinde müphemlik bulunmasının o âyetin muhkem olmasına engel teşkil etmeyeceğine dikkat edilmelidir. Meselâ kıyametini kopacağı bildirilen âyetler mânaya delâleti itibarıyla muhkemdir, fakat haber verdikleri olayın zamanı ve keyfiyeti bakımından müphemlikler söz konusudur. İlk iki bakış açısına göre bir tasnif yapan Zerkeşî muhkemin özel anlamda kullanıldığında mensuhun zıddını, genel anlamda kullanıldığında mânası başka şeye ihtiyaç duyurmayacak ölçüde açık lafzı ifade ettiğini belirtir. Fûrûda muhkem daha çok mensuhun karşıtı ifade eder; ancak bu hususta ilk dönem âlimlerince nesih kavramının bazı yorum çeşitlerini de kapsayacak şekilde kullanıldığı gözden uzak tutulmamalıdır (bk. **NESİH**). Muhkemin bilgi değeri bağlamında ele alınışı daha çok kelâm tartışmalarında, ayrıca terimi özel bir lafız taksimi içinde inceleyen Hanefî usulünde görülür. Muhkemi lafzın muhberi itibarıyla